

Apáczai Csere János. (Neményi Imre könyve.) Apáczai születésének háromszadik évfordulóján Neményi Imre igen értékes monográfiával lepte meg irodalmunkat. A nagyszabású könyv mintegy betetőzése annak az évtizedes munkásságnak, melyet a szerző az Apáczai-kutatások terén eddig is kifejtett s végre az első átölelő mű, mely Csere János életét és jelentőségét a maga teljességében feltünteti.

E korszakos jelentőséget s Csere János megérdemelt helyét nemzeti kultúránk történetében Neményi Imre a mindvégig lebilincselő életrajz fonálán mutatja ki, melynek egy-két jellemzőbb mozzanatát itt se hagyhatjuk érintetlenül.

Csere János (és nem Cseri, mit a szerző megeáfolhatatlan adatokkal tisztáz) Erdővidék gyönyörű hegyköszorújának a Barcasággal való ölekezésénél, azon a termékeny erdélyi kis szigeten látott napvilágot, mely további századok nyomán Cserei Mihályt, Mikest, Kőrösi Csomát, Baróti Szabót, Krizát s a mesemondó Benedek Eleket ajándékozta, mint Erdély szívének büszkeségeit, a magyar irodalomnak. Ezen a festői tájon, Apáca községben tölti gyermekéveit a korán árvaságra jutott kis székely fiú, mígnem a kolozsvári s majd a gyulafehérvári iskolákban „serénységgel és épülettel folytatott tanulmányaival” felkelti a közfigyelmet s egyháza támogatásával Hollandiába kerül. Itt „tanulás okáért” végigvándorolja a nevezetesebb egyetemeket, hogy eljusson „ama királyi udvarba, mely a tudomány kincséhez vezet”. Megszerelve a teológiai és filozófiai doktorátust, szorgalmas önművelésével olyan nagy hírnévre tett szert, hogy az utrechti egyetemen tanszékekkel kínálják meg. Bethlen Miklós és Bod Péter e főljegyzését megerősíti Apáczai sajátkezü jegyzetei alapján Seivert is: „Hier (Utrecht) erworben seine Talente die Ehre, dass ihm eine Professor angeboten wurde...“ De Csere Jánost a hazájához való ragaszkodása arra indítja, hogy a fényes ajánlatot visszautasítva, szegényes kultúrviszonyaink orvoslására hazasiessen.

Kettőzött örömmel fogadja tehát a gyulafehérvári iskolához való

meghívást, hogy aztán a lelkében felhalmozott temérdek kincessel ide visszatérve (1653-ban), végigjárja azt a magyar kálváriát, mely ebben a szerencsétlen országban minden úttörőnek annyira kijutott.

Az első keserű csalódás nem is váratott sokáig magára. Csere János, ki európai viszonylatban is korának egyik legműveltebb tudósa és pedagógusa volt, hazajövet magánál bántóan alsóbbrendű egyének fennhatósága alá rendeltetik s a túlbecsült idegenek 2000 frt fizetésével szemben még anyagilag is éreznie kellett a maga 250 frtjával, hogy ő is csak lenézett próféta a saját hazájában.

Apáczait érthető módon bánthatta ez a lekicsinylő mellőzés, mégis bámulatra méltó lelkesedéssel fog már külföldön kiforrott tervei megvalósításához. Tanítási óráin magyar nyelven perorál, a nyelvtanításban a direkt módszert követi s az eddigi lélekölő magoltatás helyett az értelemre fektetve a fősúlyt, élénk és színes előadásával tömegeken hódítja át tantermébe a magasabb klasszisok hallgatóit is, mi természetesen engesztelhetetlen mértékben felkelti a kartársak gyűlötségbe átcsapó féltékenységét.

Hiába lép fel tehát a kortársai közül magasán kiemelkedő tudós már székfoglalójában a magyar pedagógia történetében korszakot jelölő újításokkal, nemes törekvései hajótörést szenvednek környezetének esőkönyössége és „összeráncolt homlokredői” miatt. Két évig vívja így a kétségbeesítő harcot Apácai a tudás fegyvereivel a tudatlanság ellen s jutalma végül is az lesz, hogy a szélhámosnak bélyegzett külföldi kalandor (Bazire) ravasz hátbatámadása grözedelmeskedik felette. A százados magyar átok hát — írja Neményi —, mely annyiszor letöré a magyar géniusz szárnyait, itt is érvényesül s addig, míg egy idegen hízogó lesz a fehérvári iskola igazgatója és ifjú Rákóczi Ferenc nevelője is, a legnagyobb magyar tanító elveszti állását, sőt a félrevezetett fejedelem az életét is megfenyegeti: „Apáczai uram, ha más tanít, a Marosba vetetem, vagy a toronyból hanyatom le!”

Csaknem egy évi méltatlan meg-

hurcoltatás után így kerül Apáczai Lorántffy Zsuzsánna pártfogolásával az elhanyagolt kolozsvári iskolához, melyet egy csapásra kollégiummá fejleszt s a fehérvári és pataki intézetek versenytársává tesz. Szervezőképességének itt szabad tere nyilván, csodálatos vasakarattal igyekszik életbe léptetni mindazt, mit beköszöntőjében (De Summa scholarum Necessitate) lángoló fanatizmussal újra kitűz s melyben a nemzeterosító és államfenntartó hatalom legbiztosabb zálogául az iskolát hirdeti. Ezen iskolák tanítási nyelve azonban csak magyar lehet s e tekintetben nem tesz különbséget, a nemzet egész rétegére kiterjedő anyaiskolák (népiskolák) és az egyetem között, mely utóbbról szintén részletes tervezetet ad.

Miben látja hát Neményi Imre s miben láthatja minden kultúremler Apáczai igazi jelentőségét? E kérdésre a mű gerincét tevő életrajzban a szerző esetről-esetre határozott feleletet ad s végül az összefoglalásban ezt egységes képben is feltünteti.

Apáczai Csere János korszakot alkotóan kimagasló első nagy tudósa és pedagógusa nemzetének.

Első, ki elkeseredett harcra fordul a latin nyelv „bitangolt uralma” ellen és éppen olyan elragadó lelkesedéssel száll síkra a magyar tanítási nyelv, magyar tankönyv és a jó magyar iskola érdekében. Az Encyclopaediát is azért írta, hogy olyan könyvet adjon a tanulóifjúság kezébe, melyből „minden szép és hasznos tudományt” tanulhat.

A „Nyelvében él a nemzet!” állambölcséleti nagy elvvel két évszázaddal megelőzi Széchenyi korát s első, ki az iskoláigyenben meglátva a nemzeti jövő biztos zálogát, azt kifejezetten államügynek minősíti. Ő tehát az első magyar kultúrpolitikus, ki minden baj eredő forrásául a kultúrátlanságot tekinti s felismerve az iskoláztatás nemzeterosító hatalmát, pálcát tör az általános kötelező és ingyenes népoktatás mellett, sőt a főiskolai oktatás ingyenessége mellett is.

Pedagógiai téren úttörő ezen kívül Apáczai sok olyan kezdeményezésben, melyet csak a legújabb idők valósítottak meg. Így a nép-

iskola öncélú hivatása, a gyakorlati ismeretek fontossága, a szemléltetés, szeretet, példaadás, a gyermekmegfigyelés, a fokozatos eljárás, az iskolánkívüli továbbképzés, a beszéd- és értelemgyakorlat, valamint a nyelvtanításban a direkt-módszer stb. mind fellelhetők Apáczai tanítási rendszerében s megtalálhatjuk a tanító- és tanárképzés gondolata mellett azt a ma is alig észrevehető belátást, hogy: a tanítás művészet, a tanítósághoz veleszületett rátermettség kell, s a tanító zavartalan önművelése végett gondtalan életet (tehát jó fizetést) és közbecsülést igényel.

Fájdalom, ezek a nagyratörő tervek, melyekkel Apáczai a tudomány fölényével akarta visszamaradt nemzetét megváltani, az „ő reá nézve méltatlan magyar világ” érzéketlensége folytán s az ő korai elmúlásával (1659.) hosszú időre eltemetettek. Több mint két századnak kellett még elmúlnia, hogy halhatatlan eszméit megértsek s erőteljes kezdeményezését ma is a nemzeti jövő egyedüli alapjául tekintsek.

Ime, e hézagosan felsorolt néhány vonás is mennyire elosztja azt a tévelygő kapkodást, mely eddig Apáczait szétcsipkedett részleteiben (hol mint nyelvész, filozófust, természettudóst stb.) igyekezett megvilágítani s nem egyszer lekicsinyleni is. Ezeket a felületes véleményeket Neményi a cáfolhatatlan adatok sorozatával, szinte jóleső szatírával morzsolja szét. Nem hagyhatja végül szó nélkül a tankönyvírók szokott frázisát sem, hogy „Apáczai a magyar Comenius” volt, mert ő ennél sokkal több: „Ő magyar Apáczai!” volt, minden ízében önálló szellem, kinek Comenius sem üzemszerűen gyártott könyveivel, sem ingertagságával mintaképe nem lehetett.

Igen, ő magyar Apáczai volt, egy minden ízében magyar tudós karakter és saját fényében ragyogó csillog, ki méltán megérdemli azt a fátylatüzet, melyet rajongó életírója most, születésének háromszázados évfordulóján, jeltelen sirja felett kigyújt.

Nagy Ferenc.